Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-413-3
9 786255 764133
iz.com.tr
/izyayincilik
1458

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1452
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-413-3
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

MUHAMMED b. AHMED DESÛKĪ (ö. 1230/1815)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortamı

Mâlikî fakihi ve kelâm âlimi olan Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkī (شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي), Aşağı Mısır'ın Garbiye bölgesindeki Desûk'ta doğdu. Tahsil için Kahire'ye gitti. Kur'an'ı ezberledi ve Muhammed el-Münîr'den tecvid okudu. Ali b. Ahmed el-Adevî (ö.1189/1775) ve Halvetiyye tarikatının Derdîriyye mezhebinin kurucusu Ebû'l Berekat Ahmed Derdîr'in (ö.1201/1786) derslerine katıldı. Hasan b. İbrâhim el-Cebertî (ö.1188/1774), Muhammed b. İsmâil en-Nefrâvî (ö.1185/1772) ve Şâfiî âlimi Muhammed el-Cünâcî'den (ö.1200/1785) hikmet (felsefe), hey'et (astronomi ve astroloji), mevâkīt (vakitler), hendese (geometri) gibi ilimleri okudu. Ayrıca Cebertî'den Hanefî fıkhı öğrendi. Abdurrahman el-Cebertî, ed-Desûkī'nin, babası Hasan el-Cebertî'den, yukarıda sözü geçen ilimlerin yanında, Arap dili ve belagatinden Teftâzânî'nin (ö.792/1390) *Mutavvel*'ini ve diğer pek çok ilmi okuduğunu, yetenekli öğrencileri etrafında topladığını vurgulamıştır. Cebertî ayrıca onun yumuşak huylu, nazik, dinine düşkün, mütevazı ve yapmacık tavırlardan uzak olduğunu belirtir.

Ezher'den mezun olan Desûkī daha sonra burada müderrislik yaptı. Ezher'de öğretmenlik yaparak kendi alanındaki ilmi üstünlüğünü, dersleri ve açık, anlaşılır ve problem çözücü bir üslupla yazmış olduğu eserleriyle gösterdi ve uzmanlığını kabul ettirdi. İslami ilimler (fıkıh, kelâm vs.), dil ilimleri (nahiv, meânî, beyân vs.), mantık, felsefe gibi çeşitli aklî ve tabiî ilimlerde maharet kazandı. Aralarında Halvetiyye'den Derdîriyye tarikatının Sâviyye mezhebinin kurucusu Mısırlı mutasavvıf ve fakih Ahmed es-Sâvî

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

el-Mâlikî (ö.1241/1825), Abdullah es-Saîdî, Hasan el-Attâr (ö.1250/1834) gibi âlimlerin bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Bunlardan Halvetiyye-Derdîriyye tarikatının Sâvîye (الصاويّة) fırkasının kurucusu ve Celaleyn'in meşhur şarihi es-Sâvî, diğerlerinden farklı tüm meziyeti siyasetin desteğiyle meşhur olmaktan ibaret malum *dört hak mezheb*e taklidi sağlamak gayesiyle Kur'an ve sünnetten istifadenin kişiyi küfre götürmesinden korkutmasıyla bilinmektedir.[2]

1230/1815'te Kahire'de vefat eden Desûkī, Türbetülmücâvirîn'de toprağa verildi.[3] Vefatı üzerine Hasan el-Attâr bir mersiye yazmıştır.[4]

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

1. *Ḥâşiye ʿale'ş-Şerḥi'l-kebîr*. Halîl b. İshak'ın (ö.776/1374?) Mâlikî fıkhına dair meşhur eseri *el-Muḫtaṣar'a Derdîr*'in *eş-Şerḥu'l-kebîr* adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir.[5]

2. *Ḥâşiye ʿalâ Muġni'l-lebîb*. İbn Hişâm'ın (ö.218/833) nahve dair meşhur eseri *Muġni'l-lebîb*'in hâşiyesidir. Bu eser Desûkī'nin ölümünden sonra oğlu Mustafa tarafından temize çekilerek 1233/1818'de tamamlanmıştır.

3. *Ḥâşiye ʿalâ Şerḥi't-Telḫîṣ*. Hatîb el-Kazvînî'nin (ö.739/1338) belâgatla ilgili *Telḫîṣü'l-Miftâḥ*'ına Teftâzânî'nin yaptığı *Muḫtaṣarü'l-meʿânî* adlı şerhin hâşiyesidir.

4. *Ḥâşiye ʿalâ Şerḥi Ümmi'l-berâhîn*. Sûfîliğiyle bilinen Senûsî'nin (ö.895/1490) akaide dair *Ümmü'l-berâhîn* (el-ʿAḳīdetü'ṣ-ṣuġrâ) adlı eserine yine kendisinin yaptığı şerhin hâşiyesidir.

---

2 Bkz. Ahmed Sâvî el-Mâlikî, *Haşiyetu'l-Allame es-Sâvî ala Tefsiri'l-Celaleyn*, (Mısır: el-Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kubra, 1956), 3/10; Mustafa Akman, *Kur'an'da Cehalet Kavramı*, 2. Bsk., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 70; Mustafa Akman, *Hüseyin Hilmi Işık ve Işıkçılık* (Ankara Okulu Yayınları, 2025), 139.

3 Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, ʿAcâʾibi'l-âṯâr fi't-terâcim ve'l-aḫbâr, thk. Abdurrahim Abdurrahman, (Bulak baskısından), (Kahre: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1998), 4/364-366; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn esmâʾü'l- müʾellifîn ve âṯârü'l-muṣannifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955), 2/357; Muhammed b. Hasan el-Hacvî el-Fasî, el-Fikrü's-sâmî fî târîḫi'l-fıḳhi'l-İslâmî, nşr. Eymen Salih Şaban, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), 2/353; Halîl Merdem Bek, Aʿyânü'l-ḳarni'ṯ-ṯâliṯ ʿaşer fi'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâʿ, nşr. Adnân Merdem Bek, 1. Bsk., (Beyrut: Lecnetu't-turasil-Arabî, 1971), 162-165; Corcî Zeydân, *Târîḫu âdâbi'l-luġati'l-ʿArabiyye*, (Kahire: Müessesetu Hindâvî, 2013), 1454.

4 Arzu Ertuğrul, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır'da Edebi ve Kültürel Hayat (1805-1848)*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 2018), 185-187.

5 Abdulvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥṯi'l-ʿilmî ve Mesadiru'd-dirasati'l-İslamiyye*, 3. Bsk., (Cidde: Daru'ş-şuruk, 1406/1987), 354.

5. *Ḥâşiye ʿalâ Şerḥi'r-Risâleti'l-vażʿiyye* (ʿAḍudiyye). Adudüddin el-Îcî'nin (ö.756/1355) *er-Risâletü'l-vażʿiyye* (er-Risâletü'l-ʿAḍudiyye) adıyla bilinen eserine Ebü'l-Kāsım b. Ebû Bekir el-Leysî es-Semerkandî (ö.888/1483?) tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir.

6. *Ḥâşiye ʿalâ Taḥrîri'l-ḳavâʿidi'l-manṭıḳıyye*. Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin (ö.675/1277) mantıkla ilgili eseri *er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-ḳavâʿidi'l-manṭıḳıyye*'ye Kutbüddin er-Râzî'nin (ö.766/1365) yaptığı *Taḥrîrü'l-ḳavâʿidi'l-manṭıḳıyye* adlı şerhin hâşiyesi olup basılmıştır.

7. *Ḥâşiye ʿalâ Şerḥi'l-bürde*. Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin (ö.695/1296?) *Ḳaṣîdetü'l-bürde*'sine Celâleddin el-Mahallî'nin (ö.864/1459) yaptığı *el-Envârü'l-muḍıyye* adlı şerhin hâşiyesidir.[6]

Bunların yanında Desûkī'nin bir tefsiri ve *Menâsikü'l-ḥac* adlı bir eseri daha olduğu belirtilmiştir.[7]

Hakkındaki Çalışmalar: Desûkī hakkında DİA maddesi dışında Türkçe yazılmış müstakil bir çalışma bulamadık. Ancak kayıtlara göre Recep Çelik, "*9. yy. Alimlerinden Muhammed b. Arefe ed-Desuki'nin Muhatasaru'l-Meani Haşiyesi Bağlamında Belağat Tasavvuru"*, adıyla Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalında doktora tezi hazırlamaktadır. Ayrıca Desûkī hakkında Arap âleminde Müsenna İbrahim Muhammed tarafından *Desûkī'nin Kelâmî Görüşleri* (الدسـوقي وآراؤه الكلاميـة) başlığıyla yapılmış bir yüksek lisans tezi olduğunu öğrendik lakin ulaşma olanağı bulamadık.[8]

Desûkī'nin çağının insanı olarak hazır bulduğu mantaliteyle cebelleşmeden *imal-i fikr* ettiği *Ḥâşiye ʿale'ş-Şerḥi'l-kebîr* eseri, Türkçe akademik çalışmalarda en çok başvurulan kitabıdır. Ekseriyeti fıkıh alanında yazılan bu çalışmalardan ulaşabildiklerimizin başlıkları şöyledir: "İslâm Yargılama Hukukunda İhtiyatî Tedbir: Mâlikî Hukukunda Ukle/Tevkîf"; "Küresel Salgın Döneminde İptal Edilen Haccın Makâsıdü'ş-Şerîası "İstıtâat, Deliller ve Hükümler"; https://fetvahane.org.tr/kuran-i-kerime-abdestsiz-dokunmanin-hukmu-nedir/; "Aile İçi Şiddete Karşı Fıkhî Tedbir ve Yaptırımlar"; "Katılım Finans İlkeleriyle Uyumlu Faaliyet Yürüten Varlık Yönetim Şirketine Dair Bir Öneri"; "Zıhâra Dair Bir Değerlendirme"; "Toplumsal Savurganlığa Dair Fıkhî Bir Değerlendirme"; "Bedenî - Malî İbadet Ayrımının

6 Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkī, *Ḥâşiyetu'd-Desûkī ʿalâ Şerḥi Ümmi'l-berâhîn li's-Senûsî*, takd. Halid Zehrî, Dirase ve thk. Ahmed Arif b. Zulkifl, 1. Bsk., (Kahire: Daru's-Salih, 1443/2022), 39-51.

7 Cengiz Kallek, "Desûkī, Muhammed b. Ahmed", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 1994), 9/214; Muhammed b. Muhammed Mahlûf, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî ṭabaḳāti'l-Mâlikiyye*, talik: Abdulmecid Hayali, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2003), 1/520.

8 Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 553.

İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac"; "Akademisyenlerin Faiz ve Faizsiz Finans Kullanımına Yönelik Tutumları"; "Vakf-İbtidâ Bilgisinde Edebi Yönün Tezahürü: İsti'nâf-i Beyânî Örneği"; "Ahlaki ve Hukuki Boyutuyla Kur'an Perspektifinden İnsanın Savunmasızlığı"; "Çocuk Tesettüründe Şerî Ölçüler"; "Beşerî Hukuk Sistemindeki Boşamaların İslâm Hukukuna Göre Hükmü"; "Eşinin Hukukunu İhlâl Eden Kocaya Karşı İslâm Hukukunda Alınan Tedbirler"; "Tefsir ve Fıkıh Bağlamında Tesettür Ayetlerinin Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi); "İslâm Hukukunda Lukata" (Yüksek Lisans Tezi).

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Desûkī'nin kendisine mahsus geliştirdiği bir tezi, fikir veya sistemi bulunmamaktadır veya biz tespit edemedik. Hakkında yazılmış yegâne Türkçe çalışma olan DİA maddesinde "Mâlikî fakihi ve kelâm âlimi" spotuyla tanıtılmış olması, Desûkī'nin kelâmda içinde konumlandığı Eş'arî söylemi tekrarlamasından ibret gözükmektedir. Yalnız Mâlikî mezhebi paradigması çerçevesinde güçlü ve geniş bir tetebbuatı olduğu anlaşılmaktadır. Bundan olacak ki Türkçe akademik çalışmalarda Mâlikî aidiyetiyle eserlerine sıklıkla atıflar yapıldığı görülmektedir.

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

"Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae"de Yasin Ğanım Casim, Desûkī'nin Eş'arîlerden olduğunu[9] belirtmektedir. Bu tespit isabetli gözükmektedir. Zira "Eş'arîlerle Mâturîdîlerin Ehlisünnetin imamlarından olduklarını" belirten[10] Desûkī'nin kelâma dair yazdığı şerh ve haşiyelerde yaşadığı dönemin klasik mezhep tasavvuru aynen tekrarlanmaktadır. Eş'arîlik tasvip edilmekte veya yüceltilmekte ve bunun yanı sıra diğer İslâm mezhepleri ötekileştirilmektedir. Ancak Desûkī'nin şerh ve haşiye dönemi âlimi olduğunu düşündüğümüzde bu tutumunun pek de garipsenmeyeceğini ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

Abdulvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥṣi'l-ʿilmî ve Mesadiru'd-dirasati'l-İslamiyye*, 3. Bsk., Cidde: Daru'ş-şuruk, 1406/1987.

9 Yasin Ğanım Casim, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, 552-553.

10 Desûkī, *Ḥâşiyetu'd-Desûkī ʿalâ Şerḥi Ümmi'l-berâhîn li's-Senûsî*, 361.

Akman, Mustafa. *Hüseyin Hilmi Işık ve Işıkçılık*. Ankara Okulu Yayınları, 2025.
Akman, Mustafa, *Kur'an'da Cehalet Kavramı*, 2. Bsk., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ʿârifîn esmâʾü'l- müʾellifîn ve âs̱ârü'l-muṣannifîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal - Avni Aktuç, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955.
Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, *ʿAcâʾibi'l-âs̱âr fi't-terâcim ve'l-aḫbâr*, thk. Abdurrahim Abdurrahman, (Bulak baskısından), Kahre: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1998.
Ertuğrul, Arzu, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde Mısır'da Edebi ve Kültürel Hayat (1805-1848)*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
Kallek, Cengiz, "Desûkī, Muhammed b. Ahmed", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 1994), 9/214.
Mahlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî ṭabaḳāti'l-Mâlikiyye*, talik: Abdulmecid Hayali, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2003.
Merdem Bek, Halîl, *Aʿyânü'l-ḳarni's̱-s̱âliṣ ʿaşer fi'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâʿ*, nşr. Adnân Merdem Bek, 1. Bsk., Beyrut: Lecnetu't-turasil-Arabî, 1971.
Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkī, Ḥâşiyetu'd-Desûkī ʿalâ Şerḥi Ümmi'l-berâhîn li's-Senûsî, takd. Halid Zehrî, Dirase ve thk. Ahmed Arif b. Zulkifl, 1. Bsk., Kahire: Daru's-Salih, 1443/2022.
Muhammed b. Hasan el-Hacvî el-Fasî, *el-Fikrü's-sâmî fî târîḫi'l-fıḳhi'l-İslâmî,* nşr. Eymen Salih Şaban, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.
Sâvî, Ahmed el-Mâlikî, *Haşiyetu'l-Allame es-Sâvî ala Tefsiri'l-Celaleyn*, Mısır: el-Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kubra, 1956.
Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eşʿarî, Ta*bakatu'l-Eşaʿireti Aʿyânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae* (Eşʿarî Tabakatı: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in İleri Gelenleri / طبقات الأشاعرة أعيان أهل السنة والجماعة), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024.
Zeydân, Corcî, *Târîḫu âdâbi'l-luġati'l-ʿArabiyye*, Kahire: Müessesetu Hindâvî, 2013.